

²⁰ Lech Szczucki, „La Prima Edizione Dell' »Explicatio« di Fausto Šozzini“, *Rinascimento* 18 (1967), 319—27.

²¹ Chmaj, *Faust Socyn*, 396, 306. Faustus Socinus, „Septem Theses De Causa Et Fundamento In Ipso Homine Eius Fidei In Deum, Qua Hominem Iustificari Sacrae Literae Testantur“, lásd a *Per La Storia Degli Eretici Italiani Del Secolo XVI in Europa* c. művet, 236—37.

Socinus, *Opera Omnia* I: 625—26.

²² Chmaj, i.m. 294, 306.

A BRASSÓI UNITÁRIUSOK TEMPLOMÉPÍTŐ KORSZAKA

Lelkésze hűtlensége miatt 1914-ben egyházi vezető és vagyon nélkül maradt az alig négy esztendőes brassói egyházközség. Az elherdált szép vagyomból a közös felelősség miatt ártatlanul tönkrement gondnok házának eladása után mindössze 5000 korona térült vissza, valamint egy 7000 koronára szóló bekebelezés az eladott házára. Az egyházközség tapasztalatlan vezetői jó befektetésnek vélték, ha ez utóbbi évi négy és fél százalékos kamat mellett a vevő kezén marad, s még a kitört világháború sem tudta őket jobb belátásra bírni. Így ez az összeg később csaknem teljesen elértéktelenedett.

Ez időben a lelkész nélkül maradt kis gyülekezet lelkes vezetője a gondnok Vernes István dr., kinek évi jelentéséből idézzük az alábbi jellemző sorokat:

— Régi igazság, hogy a baj összébbr hozza a bajba jutott embereket. Ezt az igazságot tapasztaltam a lefolyt év folyamán. Egyházközségünk ügyei iránt soha fokozottabb nem volt az érdeklődés, a bajok elhárítására és az egyházközség fennmaradásának biztosítására soha nem volt nagyobb a törekvés.

A háború első esztendeje azonban sajnos csak a törekvések jegyében zajlott le, mert sok kereső, munkabíró egyháztagot elvittek katonának. Az egyházközség vezetősége pedig a volt lelkész körüli botrányt tompítani, palástolni szeretne volna. 1915-re az a kellemetlen fordulat következett be, hogy buzgó gondnokát hivatalból Kézdivásárhelyre helyezték át, s így az egyházközség addigi lelkes vezetői, Vernes István dr. és Killyéni Endre s az akkor bekapcsolódott Sükösd Zsigmond dr. mind csak távolról érdeklődhettek és intézkedhettek a brassói unitárius egyházközség dolgaiban.

Ebben a nehéz helyzetben két beszolgáló lelkész végezte az itteni egyházi teendőket. Kovács Lajos köri jegyző, nagyajtai, és Vaska Béla kökösi lelkész bejártak Brassóba istentiszteletet tartani és vallásoktatást végezni. A brassóiak többször is sürgették Ferencz József püspöknél a lelkészi állás betöltését, a főhatóság azonban a háború gyors befejezését remélve, nem akart elhamarkodva intézkedni.

A helybeli világi vezetők, élükön Albertfy Sándor építkezési vállalkozóval, éppen ebben az időben szerettek volna ingatlant szerezni a kis egyházközségnek. Így tárgyalást kezdtek az egy holdnyi területen fekvő Cenk alatti gépgyár felhagyott maradványainak megvételére, majd ké-

sőbb maga Albertfy kínálta részletfizetésre a Kút utcában lévő szép nagy ingatlanját. Érdekes, hogy Ferenczy Géza dr., a későbbi egyházi főgondnok ellenezte, hogy az egyházközség a háború idejére anyagi terheket vállaljon. Ebben a helyzetben a helybeliek csak egy állandó rendes lelkész vezetése mellett bízhattak a kis egyházközség jövőjében.

Lassan kialakult a vélemény, hogy erre a szerepre Kovács Lajos beszolgáló lelkész mindenképp alkalmas. Így az 1915. február 28-án megtartott választói közgyűlésen az Abrudbányáról jelentkező Buzogány Kálmán szavazatot sem kapott, egyhangúlag választották meg Kovács Lajost. Beköszöntője alapigéjéül Pál apostol 2. korintusi levele 12.r.14 versét választotta: „Íme harmadizben is kész vagyok hozzátok menni, és nem leszek terhetekre; mert nem azt keresem, ami a tiétek, hanem titeket magatokat. Mert nem a gyermekek tartoznak kincseket gyűjteni a szülőknek, hanem a szülők a gyermekeknek.“

Így lett 1915. május 2-án, néhány évi kissolymosi és nagyajtai szolgálát után Kovács Lajos a brassói gyülekezet lelkészévé. Felesége, Kriza Ilona, a néhai nagy költő-püspök unokája, négy fia (köztük a hasonló nevű jelenlegi püspökünk) és egy leánya alkotta a népes lelkészi családot. Ennek eltartását elég szerény lelkészi fizetésből kellett fedeznie.

Az egyházközség szegény volt, még csak bérelt irodával sem rendelkezett. Így a lelkészi családot Albertfy Sándor pénztáros fogadta be a Kórház utca 58. szám alatti iskolába. (Később innen a papilakot előbb a Gácsmajor utca 10. szám alá, majd az Egres utca 9. számú házba helyezték át, s így 1915—1926 között ott volt a lelkészi iroda is.)

A brassói unitáriusok abban az időben a helybeli református egyházközség vendégszeretetéből azok templomába jártak istentiszteletre, gyűlésekre pedig annak tőzsomszédságában, azok tanácstermében kaptak helyet. A kántori teendőket is Kisgyörgy Sándor református énekvezér végezte.

Az unitárius egyházközség tagjai szerény jövedelemmel rendelkező hívekből tevődtek össze. Közülök sokan katonáskodtak. Mégis az ittmaradtak komolyan hozzáfogtak az egyházközség újjáépítéséhez. Lassan rendeződtek a dolgok, és év végére már 17,607 korona vagyronról adott számot a kis egyházközség. Az egyre romló pénz azonban így is sok gondot okozott, különösen a népes lelkészi családnak. Ezért volt kénytelen Kovács Lajos tábori lelkészséget is vállalni, hogy ez a fizetése pótolja az egyházközségtől kapott javadalmazást.

Az egyre romló háborús helyzet nehéz megpróbáltatás elé állította a híveket és lelkészüket egyaránt. Nélkülözések sora várt valamennyiükre. A lelkészi családban betegség vert tanyát, járvány érte a gyermekeket, betetőzésül pedig 1919. július 1-én alig negyven éves korában meghalt a lelkész hitvese, a hívek szeretetébe fogadott kedves asszony. A még fiatal család fő gondjaira maradt öt nevetlen kis gyermek, valamint egy alig megszervezett kis egyházközség, melynek vezetése pedig éppen akkor igényelt kitartó egész-emberi munkát.

Az egyházközség már a háború alatt megpróbálta régi vágyának, megfelelő templom vagy imaház építésének tervét előbbre vinni. Többször próbáltak a városi tanácstól templomhelyet kérni. Az foglalkozott is a kéréssel, néha pártolta, máskor ellenezte, majd végül is bizonyos teljesíthetetlen feltételek szerint hajlandóságot mutatott a postáépület mögötti formátlan terület adományozását kilátásba helyezni.

Ugyanakkor felvetődött az a gondolat is, hogy a bolonyai katolikus temető előtti háromszögletű 1064 négyzetméternyi területet adják templomépítés céljára. Ferencz József püspök igényét az egykori Cigónia egy részének átengedésére a város vezetői nem pártfogolták. Egy komoly templomalap gyűjtésére egyelőre századunk második évtizede nem volt alkalmas.

A húszas évek elejére kezdett változni a helyzet. Az új politikai berendezkedésben az ország közepébe került Brassó ipara es kereskedelme fellendült, kezdtek behegedni a háborús sebek, és egy látszólagos prosperitás lendített sokak sorsán. A kis unitárius egyházközség anyagi helyzete is javulásnak indult.

Amikor a ma is létező brassói unitárius templom megteremtésére gondolunk, első helyen kell említenünk a néhai Kovács Lajos lelkes nevét, kit méltán jegyzett fel egyháztörténelmünk „templomepítő lelkes”-nek. Hogy milyen lett volna a helyzet, ha mások akarata, terve győzött volna, lett volna-e templom, vagy sem, mindez kérdés lehet, de ennek a jelenleg létezőnek a megvalósítása mégis az ő nevéhez fűződik. A nehéz háborús évek után egy teljesen vagyontalan egyházközséget vezetni, fenntartani, s közben egy elárvult nagy család minden aprócseprő gondját viselni, emberfeletti munkát követelt tőle. Csak az ő kitartása, akaratereje és munkakedve tudott ennyi nagy feladattal megbirkózni. A következő esztendőkből Kovács Lajos újranősült, s immar nyolc tagú családról kellett gondoskodnia, havi 2175 lejes jövedelemből. Nem csoda hát, hogy közben szeretett volna Kolozsvarra a teológiára tanárnak felkerülni, hogy helyzetén könnyítsen.

Az Egyetemes Egyház ekkor belső küzdelmek színtere volt, és az ellenzék egyik hangadója akkor mint a Lelkészkör elnöke éppen Kovács Lajos volt. Az egyház újjászervezésének terve azonban csoportjuknak nem sikerült, s így jóllehet sok adottsága volt rá, a brassói lelkesseget nem tudta teológiai tanári állásra lecserélni. Kénytelen volt ittmaradni, noha itt is állandó vitában állott sok egyházi vezető emberrel: a volt gondnok Gergely Sándor, a volt pénztárnok Albertfy Sándor, több volt presbiter és egyháztag csaknem szervezett ellenzéknek számított. Jóllehet lelkes és hívei mind az előremenetelt szerették volna szolgálni, minden gyűlés állandó, legtöbbször értelmetlen szócsaták színtere lett.

Közben állandóan keresték az alkalmas ingatlant, hogy az ünnepélyekből, ajándékokból lassan, de biztosan gyűlő templomalap el ne vesszen és végre a brassói unitáriusoknak is saját otthonuk legyen. Így bukkantak rá az eladó Rózsatér 10. szám alatti egyemeletes kis épületre, melynek megvétele körül ismét összecsaptak a veleniények, s meg a főgondnok, Halmágyi Gábor is lemondott a csaknem félmillió lejes teher miatt.

Ekkor lépett fel teljes határozottsággal Kádár Sándor, az akkori egyházközségi pénztáros, és nemcsak a ház megvételét sürgette, hanem egyben vállalta, hogy ha a vétel nem válnék be, ő maga bármikor megveszi azt az egyházközségtől. Ez döntötte el a vitát, ami azzal zárult, hogy a mintegy 700 000 lej értékű ingatlant megvette az egyházközség. Kolozsvárról felvettek egy 400 000 lejes kölcsönt az akkor előnyösnek vélt 16 százalékos kamatfizetés mellett. A kölcsönt az elől-

járók garantálták, terhét pedig elosztották az egyháztagek között, ami ismét sok vitát kavart fel.

Közben a templomépítési tervezetés, házvásárlás mellett történt néhány feljegyzésre méltó esemény. Nemsokkal azután, hogy a lelkészi család végre beköltözhetett az egyház sajátjának mondható házába, messze otthonától meghalt a tizennyolc éves lelkészleány, Kovács Iluska, ami nemcsak a papicsaládot, de a hívek nagy részét is megrendítette.

Mégis Kovács Lajos a pontos pedánsággal és fáradhatatlan buzgalommal végzett lelkészi munkája mellett még irodalommal is foglalkozott. Angol nyelvről magyarra fordította és kiadta egy New York-i lelkész, M. I. Savage *A kereszténység fejlődéstörténete* című könyvét. Ugyanakkor hozzáfogott egy prédikációs gyűjtemény anyagának rendezéséhez is. Ezt 1931-ben *Ébresztgetés* címen ki is adta. Ugyancsak irodalmi munkásságához tartozott az e sorok írójának ajánlására indított UNITÁRIUS HÍRADÓ című brassói egyházközségi keblilap szerkesztése is.

A Kádár Sándor merész terve végül is bevált, s mire az 1930-as világrengető gazdasági válság bekövetkezett, már a brassói unitáriusok saját kifizetett hajlékukban otthon lehettek. Ez idő tájt dőlt el ismét a templomhely ügye is, amikor a városi tanács telekkönyvileg átadott az unitárius egyházközségnek az akkori Kút utca elején (a mai Cina vendéglővel szemben) egy 1084 m² nagyságú területet. Az adományozását azonban néhány helybeli ügyvéd megfellebbezte. Mégis az egyházközség eladta a házat, több építéssel terveket készíttetett. Ezek közül a Kós Károly és a Halász Kálmán tervéből egy végsőt alakítva, hozzáfogott az építkezés előkészítéséhez. A négy millió lejt meghaladó tervből és költségvetésből azonban csak egy szárnyépületre gondolhattak, s így előtérbe került csak a templom építésének gondolata, melyet a ház eladása után maradt 800 000 lejt fedezetre felveendő félmillió költségből akartak teljesíteni.

1934. április 29-én nagy napja volt a brassói unitárius egyházközségnek. Megtörtént az első kapavágás a kijelölt templomhelyen, s másnap egész sereg munkás kezdte kiásni a templom alagsora részére a megfelelő helyet. Rövid egy hét alatt már megkezdhatték a betonozást is, az alapfalak már részben földszínig emelkedtek, amikor néhány fellebbező ügyvéd és elfogult újság hangoskodására felsőbb rendeltre a városi tanács betiltotta a már engedélyezett építkezést. Sőt néhány nap múlva az egész kiásott helyet és bevert betonlapot földdel ismét betöltötte.

Erre természetesen sokfelől nagy tiltakozás indult. Csaknem egy évig folyt a vita, míg végül olyan kedvező fordulat állott elő, hogy az egyházközség a Gácsmajor utcában egy szebb, jobb, nagyobb templomhelyet s az okozott károk megtérítéséül még eladható parcellákat is kapott az akkor Trausch-rétnek nevezett, mai Babeş utcában.

Igy készítette el új templomtervét Halász Kálmán brassói építész-mérnök és építette meg a mai templomot Gonda Emil és Torday Lajos vállalkozó. A templomot 1935. július 4-én kezdték építeni, és ugyanaz év végén már részben használatba is vette az egyházközség.

Kádár Sándor özvegye, férje végakarátát teljesítve, az egyházközségnek 70 000 lejt értékű két harangot öntetett Szebenben. Kétszáz ülő-

helyet örök megváltással egyháztagok fizettek ki, szószéket a Nőegylet rendelt az új templomba. Bálint János gondnok végig ellenőrizte Kovács Lajos lelkéssel az építés nagy munkáját, Darkó Jakab nyugdíjas 18 000 lej értékű egész vagyonát adta kamatmentes kölcsönül. Sokan mások is siettek a maguk módján segíteni a mű teljes befejezését. Az 1936. május 17-én tartott templom-felavatási ünnepen már alig 50 000 lej adósság terhelte az egyházközséget, jóllehet annak értéke két millió lejt ért el.

Ez idő tájt Brassóban mintegy 1800, szórványaiban több mint 200 unitárius lakott. A templomban orgonahangversenyre is sor került.

Az 1938-ban lefolyt új egyházi reform-mozgalmakban Kovács Lajos közvetlenül már nem vett ugyan részt, de megindította elvbarátaival az UNITÁRIUS JÖVENDŐ című folyóiratot, és abban erős ellenzéki hangját hallatta néhány éven át. Egyébként akkor már a lemondott József Lajos helyére esperesnek is megválasztották, és 1938-ban ő iktathatta be fiát, dr. Kovács Lajost sepsiszentgyörgyi lelkésznek.

Kovács Lajos fáradhatatlan, állandó munkában és nemes harcban felőrölt életét 1942. október 20-án egy brassói szanatóriumban fejezte be.

SZABÓ SÁMUEL

EGY VÉGRENDELET TÖRTÉNETE

Hatodik gimnazista koromban (1897) az iskolaév vége felé történt Kolozsvárt.

Benczédi Gergely, a fizika tanára egy óra végén beszólított szertárába, s így szólt hozzám:

— Nagy emberünket, Brassai bácsit tegnap bevittük a szanatóriumba. A százesztendős életkor küszöbén valami bőrhámlás támadta meg, az orvosok nem jósolnak gyógyulást. Azt az óhaját fejezte ki, hogy állítsunk melléje diákot, akit postára, lakására küldözhet és aki felolvass neki. Rád gondoltam.

— Örömet vállalom.

A leckeórák alól fölmentettek, kora reggeltől késő estig a Vöröskereszt-szanatóriumban Brassai bácsi szolgálatára állottam. Az újságok kijelölt rovatait felolvastam neki, mulatott Udvarhely széki kiejtésemen, a szavak elnyújtásán.

— Gyere, énekelj egy kicsit! — szokott élcelődni olvasásomon. Az újságcikkeken föl-fölmérgelődött: ez sem helyes, az sem magyaros.

Benczédi Gergely is gyakran odalátogatott. Örült, mikor beszámoltam Brassai élces megjegyzéseiről, morgolódásairól.

— Ugy látszik, még élet van benne! — örvendezett. Egy napon kedvetlen hírt vittem az egyház pénztárszobájába, ahol Benczédi szabad óráiban az egyház anyagi ügyeit intézte.

— Valami gyöngülés érte a beteget! — jelentettem. — Csak mozog az ajka, de nem lehet a szavát érteni.

— Ez rosszat jelent! — riadt meg a gondviselő. — Még ma írok legközelebbi rokonának, Csegezy Mihályné Albert Ilkának Tordára. Tegnap fölnyitottam a nagy borítékot, amelyben Brassai bácsi rám bízta fontosabb iratait. Sajnos, a végrenedeletét nem találtam meg, pedig nagyon érdekelt volna, mert élőszóval közölte velem, hogy egész vagyonát az egyházra hagyja. Csak valami fogalmazványokat, följegyzéseket találtam aláírás, tanúzás nélkül.

— Mi lesz most?

— Az a kérdés, hogy a rokonok, a személyes örökösök hogyan viselkednek. Harmincezer korona körül van a hagyaték, az pedig nagy pénz, nagy kísértés . . .

Új megbízást adott: ha a rokonok Tordáról megérkeznek a szanatóriumba, azonnal szaladjak s jelentsem neki.